

Bogusław Kochaniewicz

Nowe spojrzenie na początki modlitwy różańcowej

Salvatoris Mater 5/4, 299-322

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Wyjaśnienie początków modlitwy różańcowej nie należy do łatwych zadań. Pomimo pojawiających się co roku wielu publikacji na temat różańca, liczba opracowań, które wnoszą coś nowego do historii modlitwy różańcowej jest niewielka. Do końca XIX wieku panowało przekonanie, że twórcą różańca był św. Dominik Guzman. Opinia ta została po raz pierwszy podważona przez Thomasa Essera, który wykazał, że początki różańca należy przypisać żyjącemu w XV wieku niemieckiemu kartuzowi, Adolfowi z Essen¹.

Książka Franza Willama, zatytułowana „Historia Różańca”, lan-sowała w roku 1948 nową hipotezę, jakoby znana nam modlitwa maryjna była owocem stopniowej ewolucji czterech psalterzy: Psalterza *Ojciec nasz*, Psalterza *Zdrowaś Maryjo*, Psalterza wiary w Jezusa oraz Psalterza miłości Maryi.

Jedną z fundamentalnych prac na temat historii różańca jest studium niemieckiego jezuitę, K.J. Klinkhammera, który, opierając się na analizie średniowiecznych źródeł, przedstawił wkład niemieckich kartuzów w rozwój różańcowej modlitwy. Zdaniem Klinkhammera, wpływ kartuzów na kształt różańcowej modlitwy był tak wielki, że nawet forma różańca zaproponowana przez dominikanina Alana de la Roche byłaby niczym innym jak tylko opracowaniem różańca kartuzów.

W roku 1974 ukazał się artykuł Andreasa Heinza, który okazał się przełomem w badaniach nad historią różańca. Autor, publikując psalterz maryjny pochodzący z XIV-wiecznego rękopisu, zdewalutował hipotezę Klinkhammera o wyłącznym monopolu kartuzów na początki różańca. W świetle najnowszego odkrycia, to nie niemieccy kartuzi, lecz cysterskie mniszki posługiwały się Psalterzem Maryi już w roku 1300².

Kilka lat później została wydana drukiem praca doktorska R. Scherschela³, który usiłował dowieść związków pomiędzy „modlitwą

Bogusław Kochaniewicz OP

Nowe spojrzenie na początki modlitwy różańcowej

SALVATORIS MATER
5(2003) nr 4, 299-322

¹ TH. ESSER, *Beitrag zur Geschichte des Rosenkranzes: die ersten Spuren von Betrachtungen beim Rosenkranz*, „Der Katholik” 77(1897) 346-360, 409-422, 515-528.

² A. HEINZ, *Die Zisterzienser und die Anfänge des Rosenkranzes*, „Analecta Cisterciensia” 33(1977) 262-309.

³ R. SCHERSCHEL, *Der Rosenkranz - das Jesusgebet des Westens*, Freiburg im

Jezusową” Ojców pustyni a różańcem. Niestety, jak zgodnie podkreślają historycy, wspomniana publikacja zawiera wiele nieścisłości, a niektóre aspekty przedstawia w sposób wręcz tendencyjny.

Wśród studiów poświęconych różańcowi nie brakuje opracowań dominikańskich. G. Meersseman opublikował obszerne studium dotyczące początków bractw różańcowych we Włoszech⁴. Riccardo Barile wydał niedawno książkę, w której zebrane przez niego interesujące informacje zostały przedstawione w nieaktualnej perspektywie, wytyczonej przez Willama⁵.

Celem naszego opracowania jest ukazanie genezy modlitwy różańcowej, z podkreśleniem wkładu dominikanów. Przecistawiając się hipotezie wysuniętej przez Willama, pragniemy przedstawić nową hipotezę, zgodnie z którą różaniec jest owocem syntezy modlitwy ustnej, opartej na powtarzaniu serii *Ave Maria*, oraz medytacji, która osiągnęła swoją pełnię w różańcu bł. Alana de la Roche.

Dla udokumentowania postawionej hipotezy niniejsze studium zostało podzielone na dwie zasadnicze części.

W części pierwszej zostanie ukazany stopniowy proces rozwoju modlitwy ustnej: wyrażający się w przejściu od Psalterza Dawidowego do Psalterza Błogosławionej Dziewicy Maryi.

Część druga zostanie poświęcona wymiarowi medytacyjnemu różańca. Ukaze stopniowy rozwój medytacji wydarzeń z życia Chrystusa i Jego Matki; począwszy od medytacji radości i boleści Maryi, poprzez rozważanie zbawczych tajemnic życia Chrystusa, zawarte w tak zwanych klauzulach, aż do tajemnic zaproponowanych w Psalterzu Alana de la Roche OP.

1. Od Psalterza Dawidowego do Psalterza Błogosławionej Dziewicy

Recytacja psalmów stanowiła istotną część modlitwy średnio-wiecznych mnichów. Reguły monastyczne zobowiązywały ich do odmówienia całego psalterza (150 psalmów) w ciągu tygodnia. Tym, którzy nie potrafili czytać, nakazywano odmówienie określonej liczby modlitwy *Ojciec nasz*.

Św. Franciszek z Asyżu, w napisanej przez siebie *Regola bollata*, nakazywał braciom konwersom, aby odmówili *24 Pater noster na*

Breisgau 1979. Por. TENZE, *Różaniec modlitwa Jezusowa Zachodu*, Poznań 1988.

⁴ G.G. MEERSSEMAN, *Ordo fraternitatis*, voll. I-III, Roma 1977.

⁵ R. BARILE, *Il Rosario Salterio della Vergine*, Bologna 1990.

*matutinum, pięć na laudesy, na prymę, tercję, sekstę po siedem, natomiast na nieszpory dwanaście a na kompletę siedem*⁶.

Należy zauważyć, że zastąpienie psalmów Dawida przez Modlitwę Pańską nie tworzyło nowego rodzaju Psalterza, zwanego przez Willama i Barile Psalterzem Ojciec nasz. Autorom średniowiecznych reguł czy konstytucji chodziło o zaproponowanie modlitwy, która mogłaby być odmawiana przez tych, którzy nie potrafili czytać ani pisać. Sama recytacja różnej liczby *Pater noster* nie dowodzi istnienia nowej formy psalterza⁷.

W XII wieku, obok istniejącego Psalterza Dawidowego, pojawia się nowy jego typ, zwany *Psalterium Beatae Virginis*. Ów nowy psalterz różnił się od odmawianego podczas oficjum Psalterza Dawida tym, że w miejsce antyfon, które były przypisane do odpowiednich psalmów, wprowadzono antyfony maryjne. Nowe kompozycje, rozpoczynające się od słów *Ave*, *Gaude*, bądź *Salve*, podkreślały zasługi Maryi Dziewicy, wysławiały Jej uczestnictwo w dziele zbawczym Chrystusa. Zastąpienie „zwykłych” antyfon kompozycjami maryjnymi pozwalało odczytać 150 psalmów Dawidowych w nowej, maryjnej perspektywie. Dlatego też 150 psalmów Dawida, zawierających przypisane do nich antyfony o tematyce maryjnej nazwano *Psalterium Beatae Mariae Virginis*.

Najstarszy przykład tego typu psalterza znajduje się w pochodzącym z roku 1114 rękopisie z Pontigny⁸:

Ant. 1: *Ave porta paradisi,
lignum vitae, quod amisi,
Per te mihi iam dulcescit,
et salutis fructus crescit.*

Ps 1, 3: *Et erit tamquam lignum ... quod fructum suum dabit.*

Jak można zauważyć, dodane antyfony maryjne charakteryzowały się kilkoma istotnymi cechami. Wszystkie antyfony rozpoczynały się pozdrowieniem *Ave*. Ponadto w tekście maryjnych kompozycji można wyodrębnić niektóre słowa zaczerpnięte z psalmów, które zostały tam wprowadzone, aby podkreślić ścisły związek pomiędzy daną antyfoną

⁶ FRANCISZEK Z ASSYŻU, *Regola bollata*, cap. 3, w: *Fonti francescane*, red. E. CAROLI, Padova 1996, 125.

⁷ Argumenty podane przez Willama, pozbawione odnośników w przypisach, są niesatysfakcjonujące i trudne do zaakceptowania. F.M. WILLAM, *Storia del Rosario*, Roma 1951, 12-18.

⁸ ANONIM, *Psalterium Beatae Mariae*, saec. XII, *Analecta Hymnica*, vol. 35, 189 (dalej: AH).

a konkretnym psalmem. Na przykład w pierwszej antyfonie takimi wspólnymi terminami są: *lignum vitae* oraz *fructus*.

Podobny typ kompozycji charakteryzuje pochodzące z tego samego stulecia *Psalterium* Pseudo-Anselma⁹:

Ant. 1: *Ave mater advocati
qui beatus consilio
Aula ventris incorrupti
processit de thalamo.*

Ps 1, 1: *Beatus vir, qui non abiit in consilio...*

Również w przypadku tego psalterza wszystkie antyfony rozpoczynają się od *Ave*. Słowa zaczerpnięte z psalmu pierwszego: *beatus* i *consilio*, można odnaleźć w poprzedzającej go antyfonie.

Psalterz Edmunda z Cantenbury (†1242) jest jeszcze jednym przykładem ukazującym, w jaki sposób uśiłowano kontemplować Błogosławioną Dziewicę Maryję, posługując się psalmami Dawida¹⁰.

Ant. 1. *Ave, virgo, lignum mite
que dedisti lignum vite,
Salutis fidelium.
Genuisti Christum Iesum,
sed pudoris non est lesum
Nec deflexit folium.*

Ps 1, 3-4: *Et erit tamquam lignum ... et folium eius non defluet.*

W XIII wieku pojawia się nowy typ psalterza maryjnego. Chodzi o *Psalterium*, w którym 150 psalmów Dawida zostało zastąpionych przez 150 *Zdrowaś Maryja*¹¹. Każde *Ave Maria* było poprzedzone antyfoną ku czci Matki Chrystusa.

⁹ PSEUDO-ANSELM, *Psalterium Beatae Virginis*, XII saec., AH 35, 254.

¹⁰ EDMUND Z CANTENBURY, *Psalterium Beatae Mariae Virginis*, XIII saec., AH 35, 137. O popularności wymienionego Psalterza świadczą jego tłumaczenia. Polskie tłumaczenie Psalterza notuje rękopis nr 19R Biblioteki Prowincji Ojców Bernardynów w Krakowie, powstały we Lwowie w latach czterdziestych XVI wieku. Utwór w całości został wydany przez R. Mazurkiewicza w: *Teksty o Matce Bożej. Polskie średniowiecze*, Niepokalanów 2000, 226-255.

¹¹ Ten typ psalterza reprezentuje *Psalterium beatae Mariae* Engelberta z Admonton (†1331).

Zastąpienie psalmów przez słowa Pozdrowienia Anielskiego umożliwiło recytowanie całego psalterza w ciągu jednego dnia¹². Nic więc dziwnego, że nowy psalterz stał się szybko popularny wśród osób świeckich.

Wspomniany typ maryjnego psalterza reprezentuje *Psalterium Engelberta* z Admonton (†1331).

1. *Ave, rosa, flos estive,
O Maria, lucis vive
Suave habitaculum,
Lumen vivum ex te luxit,
Lumen vitae, quod reduxit
In hoc mortis seculum.*

Ave Maria, gratia plena...

2. *Ave, rosa estivalis,
Nulla unquam rosa tali
In hoc mundo splenduit.
Ut est notum Gabrieli,
De te sola lumen celi
Homo nasci voluit*¹³.

Ave Maria, gratia plena...

O popularności „zredukowanego” psalterza świadczy XIII-wieczny dominikanin Jean de Mailly, który zauważa, że *wiele niewiast i dziewic pozdrawiają Błogosławioną Dziewicę sto pięćdziesiąt razy, dołączając Chwała Ojcu*¹⁴. Taka modlitwa została określona przez dominikanina jako *Psalterium Beatae Mariae Virginis*.

Recytowanie serii 150 Zdrowaś Maryjo było znane w niektórych bractwach i wspólnotach świeckich XIII wieku. Statuty Bractwa Najświętszej Maryi Panny z Saint-Trond zawierały zredagowane

¹² F. MONE, *Hymni latini medii aevi e codicibus manuscriptis*, vol. II, *Hymni ad Beatam Virginem Mariam*, Freiburg i Br. 1854, 252.

¹³ ENGELBERT Z ADMONTON, *Psalterium beatae Mariae*, AH 35, 123.

¹⁴ *Iste modus et numerus salutandi beatam Virginem teneri a plurimis consuevit, Multe etiam matrone et cirgines centies et quiquagies hoc faciunt, et per singulas salutationes Gloria Patri subiungunt, et sic Psalterium beatae Mariae cantare se dicunt propter eundem numerum psalmorum.* JEAN DE MAILLY, Cod. Bern 379, f. 30. Zob. G.G. MEERSSEMAN, *Les Congregaciones de la Vierge*, „Archivum Fratrum Praedicatorum” 22(1952) 44, przypis 44.

w 1265 roku następujące coroczne modlitwy za zmarłych współbraci: za zmarłych kapłanów należało odprawić trzy Msze św., za kleryków - odmówić Psalterz Dawida, za świeckich odmówić Psalterz Najświętszej Maryi Panny¹⁵.

Psalterz maryjny nie był obcy beginkom z Gand. Reguła tej wspólnoty zawierała następujący zapis: *Ta, która została przyjęta do wspólnoty, [...] będzie zobowiązana do odmówienia każdego dnia trzech pięćdziesiątek Zdrowaś, które nazywają się Psalterz Błogosławionej Dziewicy*¹⁶.

Należy zaznaczyć, że wymieniona praktyka modlitewna miała przede wszystkim charakter prywatny, stosowany poza nurtem oficjalnej modlitwy liturgicznej. Tomasz de Cantimpré OP zauważa, że Margerita z Ypres oprócz godzin kanonicznych przepisanych przez regułę zakonną, odmawiała również inne modlitwy¹⁷. Wśród osobistych modlitw Małgorzaty jest wymieniona trzecia część Psalterza Błogosławionej Dziewicy, to znaczy pięćdziesiąt *Ave Maria*¹⁸.

Wydaje się, że pojawienie się psalterza maryjnego, złożonego z serii 150 *Ave Maria*, który rozpowszechnia się jako prywatna praktyka modlitewna zarówno w niektórych wspólnotach zakonnych, jak i w pobożności świeckich wieńczy pierwszy etap kształtowania się modlitwy różańcowej.

¹⁵ *Clericus vero qui sacerdos fuerit, dicet singulis annis unum psalterium Davidicum pro fratribus, sororibus et benefactoribus huius fraternitatis, vivis pariter ac defunctis. Laici vero fratres et sorores anno dicent quolibet anno unum psalterium de beata Virgine pro vivis et unum similiter pro defunctis fratribus, sororibus et benefactoribus.* Por. C. PIOT, *Cartulaire de l'Abbaye de Saint Trond*, vol. I, Bruxelles 1870, 317-318.

¹⁶ *Die ghene die aldus ontfanghen es, wert ghehauden alle daghe te lesene drie hoedekins, diemen noumt Onser Lieven Vrouwen sautere.* J. BETHUNE, *Cartulaire du béguinage de Sainte-Elisabeth à Gand*, Bruges 1883, 20. Por. G.G. MEERSSEMAN, *FF. Précheurs et Mouvement Dévot en Flandre au XIII s.*, „Archivum Fratrum Praedicatorum” 18(1948) 85-86, przypis 43.

¹⁷ TOMASZ Z CANTIMPRÉ, *Vita Margerite de Ypris*, w: G.G. MEERSSEMAN, *FF. Précheurs et Mouvement Dévot...*, 106-130.

¹⁸ *Cotidie quadrigentas oraciones dominicas et tociens Ave Maria dicebat et hoc cum flexionibus totidem, sed et de psalterio quinquagenam, et super hoc tamen diutissime in oracione iacebat, et quidem, cum aviditate contemplacionis cotidie raperetur, difficulterque surgere posset aliquando, pre debilitate corporis et labore, ut stando psalleret et persolveret solitas oraciones, contrectabiliter eciam in corpore forinsecus senciebat, quod duo angeli dextra levaque eam per cubitos elevabant, et cum sic beatam Mariam decies salutasset, ita recens efficiebatur et agilis, ut in persolitione ceterarum oracionum nichil penitus laboraret.* TOMASZ Z CANTIMPRÉ, *Vita Margerite de Ypris*, cap. XXI, w: G.G. MEERSSEMAN, *Les Frères Précheurs et Mouvement Dévot en Flandre au XIII-e siècle. Appendice*, „Archivum Fratrum Praedicatorum” 18(1948) 117.

Należy jednak pamiętać, że oprócz wspomnianego psalterza, istotny wpływ na przyszłą formę różańca wywarła praktyka wielokrotnego powtarzania słów Pozdrowienia Anielskiego.

2. Praktyka wielokrotnego powtarzania *Zdrowaś Maryjo*

Słowa Pozdrowienia Anielskiego, które począwszy od XI stulecia weszły do pobożności prywatnej zarówno zakonników, jak i świeckich¹⁹, były powtarzane wiele razy. Chodziło o to, aby poprzez wielokrotne wypowiedanie słów *Ave Maria* wyrazić jak najgłębiej cześć do Matki Najświętszej. Niejednokrotnie odmawianiu tej modlitwy towarzyszyły przyklęknięcia i prostracje. Herman, opat z klasztoru św. Marcina z Tournai (†1137), zauważa, że błogosławiona Ada d’Avesnes recytowała każdego dnia 60 *Ave Maria*, z których 20 odmawiała stojąc, 20 na kolanach, a kolejną dwudziestkę leżąc na ziemi²⁰.

Częste powtarzanie słów Pozdrowienia Anielskiego staje się w XIII wieku popularną praktyką modlitewną. Ówczesne źródła wymieniają stosunkowo wiele przykładów tego typu modlitwy. Dominikańska tercjarka, bł. Benwenuta Briani (†1291), odmawiała codziennie *Zdrowaś Maryjo* tysiąc razy, w dni świąteczne powtarzała te słowa dwa tysiące razy, natomiast w uroczystość Zwiastowania NMP aż trzy tysiące razy²¹. Mamy również informację, że dominikanin, fra Romeo z Livia (†1267) umarł, *trzymając w swoich rękach sznur z węzłami, posługując się którym zwykł był odmawiać każdego dnia tysiąc „Ave Maria”*²².

¹⁹ M. PEDICO, *La Vergine Maria nella pietà popolare*, Roma 1993, 70.

²⁰ *...uxor enim ejus domina Ada quoddam servitium mihi facit, quo me sibi sic familiarem astringit, ut nec ipsi, nec marito ejus pati possim aliquid inferri gravaminis. Cumque illae sanctae requirerent, quod esset illud servitium, respondebat angelicam illam salutationem, quae in terris principium mihi laetitiae exstitit, singulis diebus mihi sexagies replicat; et vigies quidem prostrata, vigies genibus flexis, vigies autem stando in ecclesia aut in cubiculo suo, aut in aliquo secreto loco „Ave, Maria, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui”.* HERMAN Z TOURNAY, *Narratio restaurationis abbatis Sancti Martini Tornacensis*: PL 180, 79-80.

²¹ A. DUNNINGER- A. WIERTZ, *Ave Maria*, w: *Lexikon der Marienkunde*, Bd.1, Regensburg 1967, 489.

²² *Hujus viri fuit simplex habitus, supplex vultus, graciosus aspectus, sermo mellifluus, pius ad Deum et homines affectus, specialis ad Beatam Virginem Mariam devotio, cujus salutatione dulcissima non poterat saciari, quam singulis diebus millesies salutabat. [...] Hic, cum Lugduni et Burgegalis, prior conventualis, et, in provincia Provincie, prior Provincialis fuisset, et multo tempore Domino in ordine deservisset, in mira cordis mundicia odoris sanctitatis et fame sue, ubicumque fuerit, Deo volente, longe lateque diffundens, tandem*

Obok wymienionych świadectw odnajdujemy inne, potwierdzające odmawianie *Ave Maria*: pięćdziesiąt, sto i sto pięćdziesiąt razy. Cesarz z Heisterbach (1180-1240) opowiada o pewnej niewieście z Kolonii, która każdego dnia powtarzała 50 *Ave*, a przy odmawianiu kolejnych *Zdrowaś* klękała²³. Dominikanin Tomasz z Cantimpré w dziele *Bonum universale de apibus* opowiada historię młodzieńca pochodzącego z regionu Flandrii, który każdego dnia odmawiał trzy pięćdziesiątki *Ave Maria*²⁴. Ten sam autor w *Żywocie Margerity z Ypres* wspomina, że błogosławiona recytowała pięćdziesiąt *Ave Maria* podzielonych na pięć dziesiątek. Podczas odmawiania tej modlitwy wielokrotnie klękała i padała na ziemię²⁵. Wzmianki o wielokrotnej recytacji słów Pozdrowienia Anielskiego odnajdujemy także w dziełach Jana de Mailly OP²⁶ i Bartłomieja z Trydentu OP²⁷.

Jak się zatem wydaje, oprócz psalterza maryjnego, również praktyka wielokrotnego powtarzania *Ave Maria* (50, 100 bądź 150 razy) mogła wywrzeć pewien wpływ na ukształtowanie się formy przyszłego różańca.

3. Rozważanie tajemnic życia Chrystusa i Maryi

3.1. Rozważanie radości Maryi

Rozważanie tajemnic życia Jezusa Chrystusa w średniowiecznych wspólnotach monastycznych było powszechną praktyką. Przedmiotem

apud Carcassonam decumbens, in mirabili paciencia infirmitatem sustinens, et cum gracia servivia fratrum suscipiens, puerum Jhesum et dominam Mariam, ejus matrem et Virginem, ruminans et fratribus nculcans, obdormiuit in Domino, cordulam cum nodules quibus mille „Ave Maria in die numerare solitus erat, firmiter manu tenens, anno Domini M CC LXI”. C. DOUAIS, *Frères Prêcheurs en Gascogne au XIII et au XIV siècle*, Paris 1885, 479-480.

²³ CESARIUS VON HEISTERBACH, *Dialogus miraculorum* II, 49, red. J. STRANGE, Kolonia-Bonn-Bruksela 1851, 69.

²⁴ *Vidi et cognovi iuvenem in Brabantiae partibus generosum, qui quamvis esset totaliter seculo deditus, beatae tamen virgini Mariae devotus, quotidie tres dictas quinquagenas in salutationibus exolvebat.* TOMASZ Z CANTIMPRÉ, *Bonum universale de apibus*, Liber II, cap. XXIX, § 8, Douai 1627, fol. 279.

²⁵ Por. G. MEERSSEMAN, *Les Frères Precheurs et le Mouvement Dévot en Flandrie au XIII siècle*, „Archivum Fratrum Praedicatorum” 18(1948) 75-76.

²⁶ JEAN DE MAILLY, OP, napisał *Abbreviatio in gestis et miraculis sanctorum* przed 1243 r., które zostało opublikowane przez A. Dondaine w tłumaczeniu francuskim: *Abregé des Gestes et miracles des saints*, Paris 1947.

²⁷ *Deo dicatē femine, que Mariam ter quinquagies cottidie salutabat, ipsa apparuit et iniunxit, ut quia iam senuerat labori parceret et quinquagies eam cum devotione salutaret.* BARTŁOMIEJ Z TRYDENTU, *In nativitate gloriose virginis Mariae*, w: *Liber epilogorum de gesta sanctorum*. Por. Bartolomeo da Trento. *Domenicano e agiografo medievale*, red. D. GOBBI, Trento 1990, 159.

medytacji XII-wiecznych benedyktynów i cystersów było człowieczeństwo Chrystusa, szczególnie tajemnice wcielenia i Jego męki. Sto lat później podobną praktykę odnajdziemy w duchowości nowo powstałych zakonów żebraczych. Piękne świadectwo pozostawił nam błogosławiony Humbert de Romanis, który w dziele *De vita regulari*, zachęcał nowicjuszy dominikańskich do rozważania tajemnic wcielenia, narodzenia i męki Chrystusa. Wspomniana medytacja powinna być zakończyć się odmówieniem *Ojcze nasz* i *Zdrowaś Maryjo*²⁸.

Kontemplacja tajemnic Chrystusa prowadziła do stopniowego odkrywania tajemnic Jego Matki. Przedmiotem medytacji Szczepana z Sallay (†1252) było pięć radości Maryi, związanych ze zwiastowaniem, narodzeniem Jezusa, zmartwychwstaniem, wniebowstąpieniem Chrystusa i wniebowzięciem Maryi²⁹. Radości Najświętszej Maryi Panny stają się przedmiotem specjalnego nabożeństwa, które jest rozpowszechniane przez franciszkanów od XIII wieku. Zakon Braci Mniejszych rozpowszechnił koronkę do radości Maryi. Uważa się, że św. Bonawentura po raz pierwszy przedstawił wymienioną praktykę modlitewną w dziele *Corona Beatae Mariae Virginis*³⁰.

Pomimo ogromnego wkładu franciszkanów w rozpowszechnienie wspomnianego nabożeństwa, należy zaznaczyć, że nie byli oni jedynymi, którzy rozważali radości Błogosławionej Dziewicy. Rękopis, pochodzący z pierwszej połowy XIV wieku, przechowywany w Bibliotheque Nationale w Paryżu, zaświadcza, że wymieniona praktyka nie była obca również dominikanom³¹.

²⁸ *Primo novitius post matutinas beatae Virginis cogitet et revolvat cum ardore beneficia Dei: scilicet Incarnationis, Nativitatis, Passionis et hujusmodi generalia: et aliqua specialiter ei collata, scilicet de ingresso tali et tam sancto Ordine; cogitet etiam quot vias alii in saeculo tenent et tenuerunt, quot etiam moriuntur morte subita, quot consolationes sibi immittit, et hujusmodi, et alia quae confert specialiter plus uni quam aliis. Istis cum magno ardore revolutis et, si placet, expressis, dicat in fine: Agimus tibi gratias omnipotens Deus pro universis beneficiis tuis ect., et postea dicat: Pater noster, et Ave Maria.* HUMBERT Z ROMANIS, *Tractatus de instructione novitiorum*, w: TENZE, *De vita regulari*, vol. II, Romae 1956, 543.

²⁹ A. WILMART, *Les Méditations d'Etienne de Sallay sur les joies de la Sainte Vierge*, „Revue d'Ascetique et de Mystique” 10(1929) 368-415. Zobacz również: TENZE, *Auteurs Spirituels et textes dévots du Moyen Age latin*, Paris 1932, 317-358.

³⁰ BONAWENTURA, *Corona Beatae Mariae Virginis*, w: *Opera omnia*, t. VIII, Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1898, 677-678.

³¹ M. GORCE, *Le Rosaire et ses antécédents historiques d'après le manuscrit 12483, fond français de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1931, 61.

3.2. Rozważanie boleści Maryi

Obok radości przedmiotem medytacji były również boleści Matki Zbawiciela. Bolesne uczestnictwo Błogosławionej Dziewicy w zbawczym dziele Jej Syna stało się przedmiotem wielu kompozycji poetyckich ułożonych przez franciszkanów, wśród których nie sposób nie wymienić *Planctus Mariae*³², sekwencji *Stabat Mater*³³, *Plange Sion filia*³⁴, *Ricordare mater Christi*³⁵.

Nabożeństwo do pięciu, a później do siedmiu boleści Matki Bożej, pojawia się w XIII stuleciu³⁶. Św. Bonawenturze przypisuje się autorstwo *Officium de Compassione BMV*, pierwszego świadectwa nabożeństwa do Matki Boskiej Bolesnej³⁷. Wśród pięciu bolesnych wydarzeń z życia Matki Bożej były rozważane następujące: prorocstwo Symeona, poszukiwanie dwunastoletniego Jezusa w Jerozolimie, aresztowanie Chrystusa, Jego ukrzyżowanie i złożenie do grobu³⁸.

3.3. Dołączenie do psalterza maryjnego klauzul

3.3.1. Narodzenie klauzul

Rosnąca popularność psalterza maryjnego niosła z sobą pewne niebezpieczeństwo: powtarzanie 150 *Zdrowaś Maryjo* mogło bardzo łatwo przerodzić się w modlitwę mechaniczną. Dla uniknięcia tego ryzyka zdecydowano się na wprowadzenie krótkich tekstów, które wyrażałyby tajemnice z życia Chrystusa. Wspomniane teksty, nazwane klauzulami, były dodawane do każdego *Zdrowaś Maryjo*. Po wypowiedzeniu imienia Jezus dodawano na przykład taką formułę: *którego starzec Symeon wziąwszy w objęcia pobłogosławił, a Anna wdowa poznała*.

Wprowadzenie do psalterza klauzul pomagało nie tylko w pobożnym recytowaniu psalterza, lecz również umożliwiało rozważanie tajemnic naszego zbawienia.

³² *Planctus B.M.V.* (XV saec.), AH 31, 169-170. A. WILMART, *Auteurs spirituels et textes dévots du Moyen Age latin*, Paris 1932, 515.

³³ AH 54, 312ss.

³⁴ F.J. MONE, *Lateinische Hymnen des Mittelalters*, vol. I, 104ss.

³⁵ TAMZE, vol. II, 136ss.

³⁶ *De V Doloribus B.M.V.*, XV saec., AH 31, 171-172 ; *De V Doloribus B.M.V.*, XV saec. AH 31, 172; *De VII Doloribus B.M.V.*, XIV/XV saec., AH 31, 173; *De VII Doloribus B.M.V.*, XV saec., AH 31, 173-174. Por. A. WILMART, *Auteurs spirituels...*, 17-519.

³⁷ PSEUDO-BONAWENTURA, *Officium de Compassione B.M.V.*, w: *Opera omnia*, t. VIII, Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1898, CVII.

³⁸ TAMZE, 513.

3.3.2. Psalterium Beatae Mariae Virginis cysterek z klasztoru św. Tomasza w Kyll

Pierwszy znany nam psalterz maryjny zawierający wspomniane klauzule jest zachowany w rękopisie cysterek z klasztoru św. Tomasza w Kyll (dzisiejsza Holandia). Dokument przepisany w 1300 roku zawiera serię 98 klauzul, które były dołączane do każdego *Ave Maria*.

Ponieważ rękopis ów został skopiowany w 1300 r., dlatego A. Heinz wysunął hipotezę, że wspomniany sposób modlitwy był znany cysterkom już w II połowie XIII stulecia³⁹.

Analiza treści klauzul pozwala wyróżnić tajemnice z życia Chrystusa i Jego Matki. Klauzule zostały ułożone w porządku historiozbowczym i przypominają wydarzenia związane z wcieleniem, dzieciństwem Jezusa, Jego życiem publicznym, Jego męką i zmartwychwstaniem.

Wśród wydarzeń odnoszących się do tajemnicy wcielenia zostały wymienione następujące: odwieczne wybranie Maryi, uświęcenie Maryi w łonie matki, Jej narodzenie, złożenie przez Maryję ślubu dziewictwa, zwiastowanie Błogosławionej Dziewicy, narodzenie Chrystusa, przedstawienie Jezusa w Świątyni Jerozolimskiej, ucieczka do Egiptu, chrzest Chrystusa w Jordanie, kuszenie Chrystusa na pustyni, cuda Chrystusa.

Pośród wydarzeń należących do tajemnic bolesnych należy wymienić: ostatnią wieczerzę, zdradę Judasza, mękę i ukrzyżowanie Jezusa.

Klauzule wspominają również wydarzenia chwalebne: zstąpienie Chrystusa do piekieł, zmartwychwstanie, wniebowstąpienie, zesłanie Ducha Świętego, wniebowzięcie Maryi, powtórne przyjście Chrystusa.

Oto pierwsze dziesięć najstarszych klauzul, zawartych w maryjnym psalterzu cysterek:

1. *Ave Maria. Quia nos ad imaginem et similitudinem suam creavit. Sic post omnia.*
2. *Ave Maria. Quia te ab eterna in dilectam matrem preelegit.*
3. *Ave Maria. Quia te a patriarchis et prophetis prefigurari voluit.*
4. *Ave Maria. Quia te in utero sanctificavit.*
5. *Ave Maria. Quia per nativitatem tuam gaudium in mundum misist.*
6. *Ave Maria. Quia te ob omni malo conservavit et mni bono replevit.*

³⁹ A. HEINZ, *Die Zisterzienser und die Anfänge des Rosankranzes*, „Analecta Cisterciensia” 1(1977) 308.

7. *Ave Maria. Quia tibi virginitatem ut voveas propositum inspiravit.*
8. *Ave Maria. Quia angelo nuntiante in te descendens novem menses mansit.*
9. *Ave Maria. Quia Johannem in utero et suam matrem per te letificavit.*
10. *Ave Maria. Puer natus est nobis*⁴⁰.

Analiza treści klauzul maryjnego psalterza pozwala stwierdzić, że obejmują one wszystkie najważniejsze wydarzenia z życia Chrystusa. Zatem już na początku XIV wieku psalterz maryjny, ubogacony klauzulami, zawiera praktycznie wszystkie tajemnice przyszłego różańca.

3.3.3. *Psalterium Beatae Mariae Virginis* kartuzów: Henryka z Kalkar, Adolfa z Essen i Dominika z Prus

Oprócz cysterek, doniosły wkład w rozwój różańca wnieśli kartuzi. Badania J. Klinkhammera ukazują niezwykle ważną rolę, jaką odegrali trzej niemieccy kartuzi: Henryk z Kalkar, Adolf z Essen i Dominik z Prus.

Psalterz Henryka z Kalkar, składający się z trzech części, zawiera sto pięćdziesiąt klauzul o życiu Chrystusa⁴¹. Pierwsze pięćdziesiąt klauzul pozwala rozważać odwieczne istnienie Syna Bożego, zbawczy plan Boga Ojca, tajemnicę wcielenia. Druga część odnosi nas do narodzin Zbawiciela i Jego dzieciństwa. Natomiast trzecia ogarnia tajemnice męki, zmartwychwstania, wniebowstąpienia i powtórnego przyjścia Chrystusa na ziemię.

Adolf z Essen (†1439) jest autorem dzieła zatytułowanego *Różany ogród Naszej Pani*, które zostało ofiarowane księżniczce Małgorzacie Bawarskiej. Krótsza, łacińska wersja wspomnianego dzieła, znana jako *De Commendatione Rosarii*⁴², zawiera opis sposobu odmawiania pięćdziesięciu *Ave Maria* połączonych z medytacją wydarzeń z życia Chrystusa⁴³. Modlitwa została nazwana przez Adolfa Różańcem - *Rosarium*. Wyjaśniając etymologię wspomnianego terminu, autor porównał serię pięćdziesięciu *Ave Maria* do korony z róż, składanej w hołdzie Matce Bożej⁴⁴. Celem różańca, według kartuskiego

⁴⁰ TAMŻE, 282.

⁴¹ J. KLINKHAMMER, *Adolf von Essen und seine Werke. Der Rosenkranz in der geschichtlichen Situation, seiner Entstehung und in seinem bleibenden Anliegen*, (b.m.w.) 1962, 252-259.

⁴² TAMŻE, 163-171.

⁴³ TENZE, *Die Entstehung des Rosankranzes und seine ursprüngliche Geistigkeit*, w: AA.VV., *500 Jahre der Rosenkranz*, Köln 1976, 37.

mnicha, było chwalenie Boga poprzez okazanie wdzięczności Maryi i Jezusowi⁴⁵.

Dominik z Prus (†1460) przebywał w tym samym klasztorze kartuzów w Trewirze, w którym mieszkał Adolf z Essen. Według Klinhammera, Dominik nauczył się od Adolfa z Essen odmawiania maryjnego psalterza wraz z dołączonymi do niego klauzulami. Dominik opisał sposób modlitwy w *Liber experientiarium primus*.

W dziele tym stwierdza, że przedmiotem jego codziennej medytacji było to, co nasz Pan uczynił podczas swego ziemskiego życia dla naszego zbawienia⁴⁶.

Należy pamiętać, że Dominik, wprowadzając klauzule, wyraża ducha swoich czasów, zwanych *devotio moderna*. Ów nowy prąd duchowości chrześcijańskiej lubował się w najprzeróżniejszych ćwiczeniach dążących do interioryzacji modlitwy ustnej: *Pater noster*, *Ave Maria*, czy *Gloria Patri*. Ponadto proponował on między innymi psalmodię, dla uczczenia męki Chrystusa, ran Chrystusowych, a nawet poszczególnych członków Jego Ciała (głowa Chrystusa)⁴⁷. W tym właśnie okresie pojawiają się Psalterze odnoszące się do całego życia Zbawiciela, jak również te, które opiewają tylko Jego Mękę⁴⁸. Nie brakuje także psalterzy maryjnych. Wielkim, niezwykle ważnym wkładem Dominika z Prus była interioryzacja psalterza maryjnego poprzez wprowadzenie klauzul. Chodziło zatem już nie tylko o recytację modlitewnych formuł, lecz o medytację scen z życia naszego Zbawiciela.

Autor *Liber experientiarium* zaznaczył, że *nie należy zatrzymywać się na samych słowach różańca. Każdy, według danej mu łaski, według*

⁴⁴ ADOLF Z ESSEN, *De Commendatione Rosarii*, w: K.J. KLINKHAMMER, *Adolf von Essen...*, 168-169.

⁴⁵ Nam „*Hortulum beatae Mariae Virginis*“, *libellum videlicet theutonicum de presenti rosario tractantem*, *Coloniae fratres layci simul reficientes legunt ad mensam, quem et Maguntiae vidi pulchre descriptum in pergameno. In Argentina, prout audivi, fratres paene omnes rosarium idem Reginae coeli cotifite faciunt. Confluentiae et Nurembergae atque in multis locis personae tam religiosae quam et saeculares maiore id devotione emplectuntur, quam quidam faciunt in hac domo, unde originem trahit quantum ad adiectas vitae Christi clausulas hic supra signatas*. ADOLF Z ESSEN, *De Commendatione Rosarii...*, 163.

⁴⁶ DOMINIK Z PRUS, *Liber experientiarium I*, 38, Rkps Biblioteki Miejskiej w Trewirze 751/299. Podają za R. SCHERSCHEL, *Różaniec, modlitwa Jezusowa Zachodu*, Poznań 1988, 129, przypis 391.

⁴⁷ A. DUVAL, *Rosaire*, w: *Dictionnaire de spiritualite*, vol. XIII, Paris 1988, koll. 944-945.

⁴⁸ *Psalterium D. N. Iesu Christo*, XV saec., AH 35, 53-63; HIERONYMO DE WERDEA, *Psalterium D.N. Iesu Christo*, XV saec., AH 35, 64-77; *Psalterium sanctae Crucis*, XIV saec., AH 35, 11-25; *Psalterium de Passione Domini*, XIV saec., AH 35, pp. 26-39.

pobożności, której Pan mu udzielił, może przedłużać, skracać, [...] może przyzywać życie Zbawiciela słowami bądź je przedstawić w pamięci, raz w taki sposób, drugi raz - w inny. Zależy to od łaski udzielonej każdemu, od jego sił, czasu, jakim dysponuje⁴⁹.

Oto pierwsze dziesięć klauzul pojawiających się w Psalterzu Dominika z Prus:

Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum. Benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui Jesus Christus.

1. *Quem Angelo nuntiante de Spiritu Sancto concepisti. Amen.*
2. *Quo concepto in montana ad Elyzabeth ivisti. Amen.*
3. *Quem, virgo sancta mente et corpore semper permanens, cum gaudio genuisti. Amen.*
4. *Quem ut creatorem tuum adorasti, et virgineis tuis uberibus lactasti. Amen.*
5. *Quem pannis involvisti, et in praesepe posuisti. Amen.*
6. *Quem angeli Gloria in excelsis cantantes laudaverunt et pastores in Bethlehem invenerunt.*
7. *Qui die octavo circumcisis est, et Jesus vocatus.*
8. *Qui a tribus magis tria munera deferentibus reverenter est adoratus.*
9. *Quem maternis brachiis in templum portasti, et deo patri suo praesentasti.*
10. *Quem Symeon senex in ulnas accipiens benedixit, et Anna vidua cognovit⁵⁰.*

Należy podkreślić, że klauzule dołączone do psalterza maryjnego wyznaczają nowy etap w kształtowaniu się modlitwy różańcowej. Psalterz maryjny nie zawiera już tylko 150 *Zdrowaś Maryjo*. Dzięki klauzulom, przypominającym tajemnice naszego zbawienia, staje się on również modlitwą medytacyjną.

Warto zauważyć, że psalterz kartuzów, pomimo swojej trzyczęściowej struktury, nie jest jeszcze podzielony na dziesiątki. Klauzule towarzyszą każdemu odmawianemu *Zdrowaś*. Chociaż forma kartuskiego *Psalterium* zbliża się do kształtu modlitwy różańcowej, to jednak nią nie jest. Klasyczną formę różańca odnajdziemy dopiero w pismach dominikanina bł. Alana de la Roche.

⁴⁹ K.J. KLINKHAMMER, *Adolf von Essen...*, 202.

⁵⁰ G.G. MEERSSEMAN, *Der Hymnos Akathistos*, vol. II, Freiburg 1960, 150-151.

3.3.4. *Psalterium Beatae Mariae Virginis* Alana de la Roche OP

Alan de la Roche (1428-1475) należał do kongregacji dominikanów reformowanych z Holandii. Po okresie nauczania na uniwersytetach w Paryżu, Lille i Rostoku rozpoznał powołanie do rozkrzewiania *Psalterium Beatae Mariae*⁵¹. Dla realizacji swojego planu założył on w 1470 roku w Douai (północna Francja) wspólnotę zwaną Bractwem Psalterza Jezusa i Maryi oraz napisał książki, w których wyjaśniał nowy sposób modlitwy.

3.3.4.1. Pisma Alana de la Roche OP

Rozpowszechniany przez Alana psalterz maryjny został opisany w *Apologii* oraz w *Principium*, dwóch dziełach wydanych w roku 1475. Pozostałe jego pisma zostały opublikowane na życzenie kapituły dominikanów reformowanych, która zwróciła się z prośbą do wszystkich braci o udostępnienie pism Alana znajdujących się w ich posiadaniu⁵².

Opierając się na nadesłanych dokumentach⁵³, generał holenderskiej kongregacji Adrian van der Meer zredagował w syntetycznej formie naukę Alana, którą następnie opublikował w dziele zatytułowanym *Compendium psalterii beatissimae Trinitatis magistri Alano*.

Warto zaznaczyć, że Alan był częstym gościem klasztoru kartuzów w Rostoku, gdzie pozostawił wiele swoich pism. Kartuzi po śmierci Alana zdecydowali się opublikować materiały będące w ich posiadaniu⁵⁴. Niestety, jak zauważa Meersseman, *pisma Alana zostały mocno zmienione zarówno przez Adriana van der Meer jak i przez kartuzów z Rostoku. Kartuzi nie tylko popełnili błąd, pomijając opublikowanie niektórych jego pism o Matce Bożej, lecz również decydując się na wydanie jego osobistych notatek: schematów kazań, ekstraktów przeczytanych przez niego książek, przykładów do kazań, skopiowanych od innych autorów, różnych objawień i wizji, zanotowanych przez błogosławionego w sposób prowizoryczny*⁵⁵. Aby uniknąć niepewnych informacji, oprzemy nasze analizy na dwóch pismach Alana, które zostały opublikowane jeszcze za jego życia, są nimi *Apologia* i *Principium*.

⁵¹ A. D'AMATO, *La devozione a Maria nell'Ordine Domenicano*, Bologna 1984, 62.

⁵² G.G. MEERSSEMAN, *Ordo fraternitatis*, vol. III, 1152.

⁵³ TAMŻE.

⁵⁴ TAMŻE, 1152-1153.

⁵⁵ TAMŻE, 1154.

3.3.4.2. Psalterz Alana de la Roche OP

Dominikanin nazywa propagowaną przez siebie modlitwę *Psalterium Beatae Mariae Virginis*. Wyjaśniając tę nazwę, wskazuje na analogię do Psalterza Dawidowego: sto pięćdziesiąt *Ave Maria* odpowiada 150 psalmom⁵⁶.

Psalterz Alana, w odróżnieniu od pozostałych psalterzy maryjnych, był ułożony z serii stu pięćdziesięciu *Ave Maria*, podzielonych na dziesiątki, oddzielone przez *Pater Noster*⁵⁷.

Apologia Alana zawiera bardzo cenne informacje dotyczące sposobu recytowania psalterza maryjnego. Dominikanin ukazuje pięć sposobów modlitwy, które podkreślają jej uniwersalny charakter.

Pierwszy sposób akcentuje wymiar chrystocentryczny psalterza: *pierwszą pięćdziesiątkę odmawia się ku czci Chrystusa Wcielonego, drugą ku czci męki Chrystusa, natomiast trzecią pięćdziesiątkę ku czci Chrystusa, który powstaje z martwych, który wstępuje do nieba, który posyła Ducha Świętego, który zasiada po prawicy Ojca, który przyjdzie sądzić żywych i umarłych*.

Drugi sposób modlitwy odnosi się do modlitwy skierowanej ku Chrystusowi za pośrednictwem świętych, w sposób szczególny przez wstawiennictwo Błogosławionej Dziewicy Maryi. Alan proponuje kontemplację Chrystusa za pośrednictwem Maryi, to znaczy poprzez Jej oczy, które widziały Jezusa, poprzez Jej usta, które całowały Zbawiciela. Należy podkreślić, że wspomniana postawa jest całkowicie zrozumiała, jeżeli uświadomimy sobie, że była ona charakterystyczna dla rozwijającej się w tym czasie *devotio moderna* na terenach dzisiejszej Holandii i Belgii.

Trzeci sposób modlitwy podkreśla aspekt moralny. Psalterz mógł być odmawiany dla wyjednania wzrostu cnót: wiary, nadziei i miłości.

Kolejny sposób modlitwy ukazuje aspekt socjalny psalterza. Alan de la Roche nakazywał, aby odmawiając psalterz maryjny pamiętać o bliskich, Kościele, papieżu, księżach i zakonnikach, cesarzu i zmarłych.

Wreszcie ostatni ze sposobów polegał na modlitwie w intencjach różnych sprawowanych posług: na przykład za wojsko czy za magistrat.

⁵⁶ *Quare ist hic in salterio Jesu, et Mariae numerus veritatem, numerus veritatem, recte sui in Davidico continet adumbratam.* ALAN DE LA ROCHE, *Apologia*, V, 5.

⁵⁷ *Propter visionem s. Bernardo factam. Qui ex divina didicit revelatione; quod qui in dies singulos, per annum totum, XV Pater noster dixerit, is numerum Christi passi vulnerum adaequarit.* TAMŻE, IV, 4.

3.3.4.3. Tajemnice Psalterza

Oryginalnym rozwiązaniem zaproponowanym przez Alana było powiązanie poszczególnych dziesiątek *Zdrowaś Maryjo* z tajemnicami z życia Chrystusa, ułożonych w trzech grupach: tajemnice radosne, bolesne i chwalebne. *Apologia* zaznacza, że *pierwszą pięćdziesiątkę odmawia się ku czci Wcielonego Chrystusa, drugą ku czci Chrystusa Cierpiącego, trzecią ku czci Chrystusa Zmartwychwstałego, Wstępującego do nieba, Posyłającego Ducha Świętego, Zasiadającego w Chwale Ojca, przychodzącego sądzić*⁵⁸.

Wymienione tajemnice ujawniają chrystocentryczny wymiar Alanowego różańca. Wszystkie tajemnice odnosiły się tylko i wyłącznie do Chrystusa i Jego zbawczego dzieła. Tak jak dwie ostatnie tajemnice chwalebne zawarte w dzisiejszym, klasycznym różańcu odnoszą się do Maryi Wniebowziętej i Królowej nieba i ziemi, to dwie ostatnie tajemnice Psalterza Alana odnoszą się do uczestnictwa Chrystusa w chwale Ojca oraz do Jego powtórnego przyjścia.

Należy również podkreślić, że wprowadzone do Alanowego Psalterza tajemnice nie były definitywnie ustalone. Sam autor *Apologii* stwierdza, iż można było *dodawać, odejmować, dzielić według upodobania części Psalterza*⁵⁹.

Jak można zauważyć, Psalterz bł. Alana różni się od psalterzy kartuzów tym, że nie zawiera już klauzul połączonych z każdym odmawianym *Ave Maria*, lecz tajemnice, które towarzyszą każdej dziesiątce *Ave Maria*. Ponadto struktura Psalterza Alanowego w pełni odpowiada strukturze późniejszego różańca: trzy części podzielone na dziesiątki, podczas gdy psalterze kartuzów takiej struktury nie miały. Zatem Psalterz maryjny Alana de la Roche jest w rzeczywistości pierwszym różańcem.

Konkludując, należy stwierdzić, że *Psalterium Beatæ Mariæ Virginis* Alana de la Roche, kończy długi proces kształtowania się psalterza maryjnego. Różaniec Alana dzięki swojej prostocie i teologicznej głębi został entuzjastycznie przyjęty przez wiernych. Swoją wielką popularność zawdzięcza on również rozwijającym się szybko Bractwom Psalterza, które wpłynęły decydująco na rozpowszechnienie tej modlitwy.

⁵⁸ TAMŻE, XIV, 20.

⁵⁹ *addere, demere, dividere partes Psalterii ad placitum*. TAMŻE, XIX, II, 34.

4. Rozpowszechnienie się Psalterza Alana de la Roche i Bractwa Różańcowe

4.1. Ufundowanie Bractwa Różańca w Kolonii w 1475 r.

Śmierć bł. Alana nie zahamowała jego idei rozkrzewiania psalterza maryjnego, którą kontynuowano dzięki zakładanym konfraterniom różańcowym. W roku 1475 założono Bractwo Różańca św. przy kościele dominikanów w Kolonii. Przeor dominikańskiego klasztoru, ojciec Jakub Sprenger, ustanawiając bractwo, zobowiązywał się do odnowienia starego nabożeństwa, które jak sam zaznaczył, było przez długi czas zaniedbane⁶⁰.

Bractwo musiało się cieszyć wielką popularnością, skoro w niepełna kilka miesięcy liczyło trzy tysiące wiernych. W następnym roku liczba zapisanych do kolońskiego bractwa wzrosła do ośmiu tysięcy członków⁶¹. Dnia 10 marca 1476 roku Bractwo Różańcowe zostało oficjalnie uznane przez legata papieskiego, biskupa Aleksandra Numai⁶².

Dla spopularyzowania idei bractwa regens studium generalnego w Kolonii, Michał z Lille, opublikował *Quodlibet*, w którym wyjaśnił modlitwę różańcową z punktu widzenia historycznego i duchowego⁶³. Dzieło Michała z Lille ujmowało cele bractwa w następujący sposób:

a) Wierny, należący do bractwa, aby mógł uczestniczyć w dobrach duchowych wspólnoty, winien odmówić każdego tygodnia trzy różańce, zawierające sto pięćdziesiąt *Ave Maria* i piętnaście *Pater noster*⁶⁴.

b) Zaniedbanie tygodniowego obowiązku nie było uważane za grzech. Ci, którzy nie odmówili Psalterza, byli w danym tygodniu pozbawieni uczestnictwa w dobrach duchowych bractwa⁶⁵.

c) Istotnym celem bractwa był duchowy rozwój zapisanych do niego członków⁶⁶.

⁶⁰ MICHAŁ Z LILLE, *Quodlibet*, cap. V, 1, S. ORLANDI, *Il libro del Rosario della gloriosa Vergine Maria*, Roma 1965, 155-156.

⁶¹ S. ORLANDI, *Il libro del Rosario...*, 120.

⁶² TAMŻE.

⁶³ TAMŻE, 122.

⁶⁴ MICHAŁ Z LILLE, *Quodlibet*, cap. V, 2, w: S. ORLANDI, *Il libro del Rosario...*, 157.

⁶⁵ TAMŻE.

⁶⁶ TAMŻE, cap. III, w: TAMŻE, 150-151.

4.2. Bractwa Psalterza we Włoszech

Pierwsze bractwa zostały założone na terenach dzisiejszej Holandii i Niemiec i bardzo szybko pojawiły się też na terenie Włoch.

Pierwsze włoskie bractwo różańcowe zostało ustanowione w 1480 r. w Wenecji przez niemieckiego dominikanina, Jana z Erfurtu, który po otrzymaniu w Rzymie pozwolenia na głoszenie różańca i zakładanie nowych bractw, wracając do Niemiec, zatrzymał się w Wenecji, gdzie ufundował pierwsze bractwo⁶⁷. Rok później podobne bractwo zostało ustanowione we Florencji, przy klasztorze San Marco. W tym samym roku 1481 zostało założone Bractwo Różańca w Rzymie przy kościele Santa Maria Sopra Minerva⁶⁸.

4.3. Pierwsze bractwa różańcowe w Polsce

Pierwsze bractwa różańcowe na terenie Polski pojawiają się na Śląsku. Ich krzewicielem był lektor wrocławskiego konwentu św. Wojciecha, dominikanin Jan z Kępnika (†1490). Dzięki jego inicjatywie zostało założone pierwsze bractwo różańcowe przy klasztorze dominikanów wrocławskich w dniu 12 stycznia 1481 roku⁶⁹. W tym samym roku biskup wrocławski Rudolf zatwierdził nowo erygowane bractwo i obdarował je odpustami. Wydany z tej okazji stosowny dokument stwierdzał, że do bractwa zapisało się już kilka tysięcy duchownych i świeckich⁷⁰. Należy zauważyć, że Jan z Kępnika był założycielem podobnych konfraterni w Grotkowie (1481 r.), Świdnicy (1489 r.) i w Brzegu nad Odrą (1489 r.)⁷¹.

⁶⁷ G.G. MEERSSEMAN, *Ordo fraternitatis. Confraternità e pietà dei laici nel Medioevo* (Italia Sacra 26), vol. III, Roma 1977, 1177.

⁶⁸ TAMŻE, 1189.

⁶⁹ J. PIRÓG, *Geneza i rozwój bractw różańcowych w Polsce do roku 1604*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 19(1972) 135. J. Kopeć przesuwą datę erygowania wrocławskiego bractwa na rok 1480. Zob. J. KOPEĆ, *Bogarodzica w kulturze polskiej XVI wieku*, Lublin 1997, 355. Warto zaznaczyć, że dzięki przeprowadzonym niedawno badaniom archeologicznym we Wrocławiu, odkryto w okolicach Ostrowa Tumskiego pochodzące z XV wieku odpady produkcyjne powstałe podczas wyrobu paciorków różańca. Świadczy to, że w późnośredniowiecznym Wrocławiu istnieli rzemieślnicy trudniący się produkcją sznurów modlitewnych, zwanych popularnie paternoster. Podobne znaleziska, zlokalizowano w rejonie dzisiejszych ulic Igielnej, Kotlarskiej i Więziennej. Zob. K. JAWORSKI, *Wytwórczość rogownicza we Wrocławiu przed i po XIII wiecznym przelomie*, w: *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. Rewolucja XIII wieku*, red. K. WACHOWSKI, Wrocław 1998, 81. 83.

⁷⁰ J. KOPEĆ, *Bogarodzica w kulturze polskiej...*, 356.

⁷¹ K. BLASEL, *Geschichte der Rosenkranzbruderschaft bei St. Aldalbert in Breslau*, Wrocław 1912, 31-32.

Niejasno natomiast przedstawiają się początki bractwa różańcowego w Krakowie. Według J. Muczковского konfraternia ta powstała w 1485 r. dzięki staraniom kaznodziei, Bartłomieja z Przemyśla⁷². Informacji tej zdają się przeciwstawiać dwa pergaminowe dokumenty przechowywane w zbiorach krakowskiego archiwum, które zostały sporządzone w Rzymie w roku 1484. W obydwóch dokumentach generał Zakonu Kaznodziejskiego, Bartłomiej z Bolonii, zaświadcza, że dnia 13 października 1484 roku, podczas audyencji generalnej, papież Innocenty VIII udzielił odpustu zupełnego członkom Bractwa Różańcowego zarówno żywym, jak i zmarłym⁷³. Fakt, iż niniejsze dokumenty są przechowywane w archiwum krakowskim, pozwala przypuszczać, że różańcowe bractwo istniało w Krakowie już w 1484 roku.

Zaledwie kilka lat później różaniec dociera na Pomorze Zachodnie. Wśród pierwszych konfraterni należy wymienić bractwa z Darłowa (1491 r.), Dąbia (1492 r.), Szczecina (1492 r.)⁷⁴ i Kołobrzegu (1493 r.)⁷⁵.

Pierwsze bractwo na terenie diecezji włocławskiej zostało erygowane w Nieszawie w 1496 roku⁷⁶, natomiast w diecezji warmińskiej zostaje ufundowane przez biskupa Tomasza Wernera w Braniewie w roku 1485⁷⁷.

Warto również dodać, że od roku 1494 pojawia się w kościele dominikanów poznańskich kaplica bractwa różańcowego, które otrzymuje przywileje odpustowe na cztery święta maryjne oraz na dzień dedykacji⁷⁸.

⁷² J. MUCZKOWSKI, *Bractwa jezuickie i akademickie w Krakowie*, Kraków 1845, 10. 54.

⁷³ *Bartholomeus de Coniaciis de Bononia, ord. Praedicatorum generalis magister, notum facit, Innocentium VIII, papam, in audientia 13 Octobris 1484 omnibus qui sunt et qui erunt in confraternitate Rosarii et dicunt Psalterium B. Virginis plenariam remissionem peccatorum semel in vita et semel in morte concessisse*. Dokumenty pergaminowe nr. 168 i 169. Archiwum OO. Dominikanów w Krakowie. Wydaje się, że wspomniany przywilej papieski został wyrażony jedynie w formie ustnej. Nie pojawia się w zbiorze wszystkich dokumentów papieskich dotyczących różańca, sporządzonego przez Larroca. Zob. J.M. LARROCA, *Acta Sanctae Sedis necnon Magistrorum et Capitulum generalium Sacri Ordinis Praedicatorum pro Societate SS. Rosarii*, vol. I-II, Lugduni 1890.

⁷⁴ J. PIRÓG, *Geneza i rozwój bractw różańcowych w Polsce...* 135.

⁷⁵ J. KOPEĆ, *Bogarodzica w kulturze polskiej...*, 356.

⁷⁶ J. PIRÓG, *Geneza i rozwój bractw różańcowych...*, 135.

⁷⁷ J. KOPEĆ, *Bogarodzica w kulturze polskiej...*, 356.

⁷⁸ J. WIESIŃCOWSKI, *Dominikanie w miastach wielkopolskich w okresie średniowiecza*, w: *Studia na historię dominikanów w Polsce*, red. J. KŁOCZOWSKI, t. 1, Warszawa 1975, 226. Por. J. KOPEĆ, *Bogarodzica w kulturze polskiej...*, 356.

5. Psalterz Błogosławionej Dziewicy w statutach pierwszych bractw różańcowych

Pierwsze dokumenty napisane dla potrzeb bractw stają się dla nas cennym źródłem informacji o początkach modlitwy różańcowej. Uważna analiza tych pism pozwala stwierdzić, że forma psalterzy czy różańców odpowiadała linii wyznaczonej przez bł. Alana de la Roche.

Statuty pierwszego włoskiego bractwa różańcowego, zredagowane w 1480 r., obligują wszystkich członków bractwa do odmówienia w ciągu tygodnia jednego Psalterza Błogosławionej Dziewicy, czyli różańca, który składa się ze stu pięćdziesięciu *Ave Maria* i piętnastu *Pater noster*.

Aby ułatwić wypełnienie obowiązku, statuty pozwalają członkom bractwa podzielić różaniec na trzy pięćdziesiątki⁷⁹.

Warto zaznaczyć, że statuty weneckie po raz pierwszy wspominają o kontemplacji tajemnic Chrystusa i Maryi podczas recytowania różańca⁸⁰.

Podział różańca na część radosną, bolesną i chwalebłą oraz zawarte w nich tajemnice odpowiadają, poza drobnym wyjątkiem, klasycznemu układowi różańca. Tajemnice radosne obejmują zwiastowanie Pańskie, nawiedzenie św. Elżbiety, narodzenie Chrystusa, przedstawienie Chrystusa w Świątyni, odnalezienie Chrystusa w Świątyni. Część bolesna obejmuje modlitwę Chrystusa w Ogrodzie Oliwnym, biczowanie Chrystusa, cierniem ukoronowanie, dźwiganie krzyża na Kalwarię, śmierć na krzyżu. Natomiast wśród tajemnic chwalebnych statuty te wymieniają zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa, wniebowstąpienie

⁷⁹ *Secundo ordinamento: che caduna persona intrata in questa fraternidade sia obligata de dire ogni septimana una volta tutto el psalterio o sia rosario de la verzene Maria, zoè cento e cinquanta Ave Marie e quindese Pater nostri, In questo modo: zoè dir prima diese Pater nostri e possa diese Ave Marie, e cossi successivamente dir sempre uno Pater nostro e diese Ave Marie per fina al. dito numero de quindese Pater noster e cento e cinquanta Ave Marie. E vogliamo per maior commodità de li fratelli e sorelle sia licito a caduna dividere questo psalterio in tre colte, zoè dir cinque Pater nostro e XXXXX Ave Marie al. zorno, purché tuto el psalterio sia dito una volta a la septimana de caduno de questa fraternidade per l'anima sua e deli altri che sono in questa fraternidade per tuto el mono. Statuto della confraternità del Rosario in San Domenico di Castello a Venezia. G.G. MEERSSEMAN, *Ordo Fraternitatis...*, III, 1215-1216.*

⁸⁰ *Debbe caduno che dice questo psalterio, el quale contiene XV desene de Ave Marie e XV Pater noster, meditare ne la mente X sua questi XV misterii infrascripti, cioè per ogni X Ave Maria e uno Pater noster uno misterio. Statuto della confraternità del Rosario in San Domenico di Castello a Venezia. TAMZE, 1217.*

Chrystusa, zesłanie Ducha Świętego, wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny. Do wymienionych tajemnic statuty weneckie dodają jako ostatnią, tajemnicę rajskiej chwały⁸¹.

Pierwsze statuty, napisane dla nowo założonego bractwa w Grodkowie, zostały zredagowane przez Jana z Kępnika w roku 1481⁸². W dokumencie można wyróżnić *trzy kategorie przepisów: odnośnie do warunków przyjęcia (5 punktów), obowiązku członków i stosunku do dóbr doczesnych (15 punktów)*⁸³.

Polskie statuty nie uwzględniały prac związanych z administracją bractwa. Jan z Kępnika poczynił w statutach zastrzeżenie, że wszystkie ich punkty mogły być zmienione tylko i wyłącznie przez dominikanów we Wrocławiu oraz za radą proboszcza oraz ojców miasta, w którym dane bractwo istniało.

Uwagi zawarte w niniejszym dokumencie pozwalają wnioskować, że wrocławskie bractwo stało się centralnym ośrodkiem dla pozostałych konfraterni. Nadsyłano do niego nazwiska członków bractw lokalnych, aby zostały zapisane do wspólnej księgi⁸⁴.

⁸¹ *Sapi aducha che li primi IIIII misteri si dimanda gaudiosi, li secondi cinque se dimanda dolorosi, li tertii cinque se dimanda gloriosi. Quando che aducha tu dice li primi cinque Pater noster cum X Ave Maria, per cescaduno Pater noster pensa e contempla questi cinque misterii gaudiosi, e prima dicendo el primo Pater noster e X Ave Marie, contemplando el primo misteio, cioè la anunciazione angelica. Dicendo el secundo contempla el segundo mistero de la visitatione che fece Madonna a Helisabet. Dicendo el tertio Pater noster contempla el misterio de la nativitate de miser Iesu Christo. Dicendo el quarto, contempla el misterio de la presentatione d e Iesu Christo nel templo. Dicendo el quinto contempla el mistero de la inventione del bon Iesu nel templo. Quando tu dice li segundi cinque Pater noster con le altre L Ave Marie che se dimanda dolorosi, contempla dicendo el primo Pater noster el primo misterio doloroso, che è de la oratione fece Iesu Cristo nel orto al. tempo de la sua passione. Dicendo el suguendo, contempla el segundo misterio de la flagellatione a la colona. Dicendo el terzo, contempla el terzo misterio de la incoronazione de spine. Dicendo el quarto Pater noster, contempla el quarto misterio, quando el Salvator porte la croce verso el monte de calvario. Dicendo el quinto, contempla el quinto misterio, quando el Salvator posto sul legno de la croce, morite per la humana natura.*

Quando tu dice li tertii cinque Pater noster cum le altre L Ave Marie, che se dimanda gloriosi, contempla dicendo el primo Pater noster el primo misterio de la resurrectione de Iesu Christo. Dicendo el secundo Pater noster, contempla el secondo misterio de la ascensione in cielo. Dicendo el terzo, contempla el terzo misterio de la missione del Spirito sancto sopra de li apstoli. Dicendo el quarto Pater noster, contempla el quarto misterio de la assumptione de la gloriosa vergene Maria. Dicendo el quinto, contempla el quanto misterio de la gloria del paradiso, e cossì facendo queste contemplatione in questa vita averai la gratia de Idio e nel'altra vita la gloria, a la quale Idio se perducha per sua infinita misericordia. Amen. Statuti della confraternità del Rosario in San Domenico di Castello a Venezia. TAMZE, 1217-1218.

⁸² J. PIRÓG, *Geneza i rozwój bractw różańcowych...*, 136.

⁸³ TAMZE.

⁸⁴ J. KOPEĆ, *Bogarodzica w kulturze polskiej...*, 356.

Analiza pierwszych statutów istniejących konfraterni pozwala stwierdzić, że forma różańca jest już ustalona. Liczba i treść rozważanych tajemnic odpowiada znanym nam dzisiaj. Różaniec recytowany w roku 1481 przez bractwa weneckie i wrocławskie prezentuje się w swojej klasycznej formie.

6. Zakończenie

Dokonana przez nas analiza pozwala na stwierdzenie, że pierwotnym przedmiotem pobożnej praktyki nie była Matka Boża Różańcowa, lecz zbawcze tajemnice z życia Chrystusa, które były rozważane w czasie recytacji serii 150 *Ave Maria*, zwanej psalterzem maryjnym. Różaniec u swojego początku miał charakter biblijny i chrystocentryczny.

Modlitwa różańcowa nie pojawia się nagle, lecz jest wynikiem stopniowej ewolucji psalterza. Z Psalterza Dawidowego wyłaniał się Psalterz maryjny, który osiągnął formę 150 *Zdrowaś Maryjo*. Psalterz ten został następnie ubogacony przez klauzule cysterek i kartuzów, by wreszcie ukazać się w klasycznej formie zaproponowanej przez Alana de la Roche.

W świetle dzisiejszych badań nie można utrzymać, że twórcą różańca był św. Dominik. Podobnie trudno zgodzić się z tezą uczonych niemieckich, przypisujących kartuzom utworzenie różańca. Historia tej modlitwy ukazuje, że zawdzięczamy ją rozwojowi pobożności wielu pokoleń chrześcijan. Wśród nich nie można zapomnieć o roli, jaką odegrali dominikanie w krzewieniu tej modlitwy. Bracia kaznodzieje, zakładając kolejne bractwa i propagując tę prostą formę modlitwy, starali się przybliżyć wiernym tajemnice naszego zbawienia.

O. dr Bogusław Kochaniewicz OP
Pontificia Università S. Tommaso d'Aquino „Angelicum”

Largo Angelicum 1
00184 Roma
Italia

Il nuovo sguardo sull'origine della preghiera del rosario

(Riassunto)

Nel contributo di carattere storico l'autore prende in esame la genesi e progressiva configurazione della preghiera del rosario. In modo particolare mostra l'importanza dei salteri mariani, che sorsero dal XII secolo in poi. Per lo sviluppo della forma del rosario influenzò fortemente la pratica della ripetizione dell'*Ave Maria*. In seguito l'autore ampiamente studia lo sviluppo della dimensione contemplativa della recita dell'*Ave Maria* nel contesto dei misteri di vita di Cristo e Maria. La diffusione del rosario si è incrementata con la nascita delle Confraternità del Rosario (dal 1475). L'autore mette pure in evidenza il ruolo dei domenicani nella diffusione del rosario.